

սելեկցիոն ծրագրերի հիմք: Այս առումով հատկապես կարևորվում է նրանց գենոտիպային գնահատումը, արժեքավոր գենոտիպերի ընտրությունը, պահպանումը՝ հետագա սելեկցիոն գործընթացներում որպես դոնորներ օգտագործելու համար: Այս տեսանկյունից Հայաստանում տարածված ճակնդեղի (BETA L.) վայրի տեսակների և պոպուլյացիոն սորտերի գենետիկական բնութագիրը որպես սելեկցիոն ելանյութ արդիական է և ունի գիտագործնական մեծ նշանակություն:

Աշխատանքի նպատակը և խնդիրները

Աշխատանքի նպատակն է պարզաբանել ճակնդեղի վայրի տեսակների և պոպուլյացիոն սորտերի մորֆոկենսաբանական և ֆիլոգենետիկական առանձնահատկությունները, հայտնաբերել սպիտակուցային և ԴՆԹ մարկերներ, առանձնացնել արժեքավոր տեսակներ և պոպուլյացիաներ: Նշված նպատակի իրականացման համար խնդիր է դրվել պարզել կորիզային և ատակորիզային գեների ժառանգման բնույթը, ալելոֆոնդերը և գենոտիպերը, առանձին լոկուսների ու պոպուլյացիաների ալելների և գենոտիպերի հաճախականությունը, հոմոզիգոտության և հետերոզիգոտության աստիճանը, գենետիկական նմանության գործակիցը, սպիտակուցային բանաձևերը, ԴՆԹ-ի միջմիկրոսատելիտային լոկուսները, գենետիկական բազմազանության ցուցանիշները, ինչպես նաև խնդիր է դրվել մշակել գենետիկական մարկերներ ընտրասերման գործընթացում օգտագործելու նպատակով:

Գիտական նորույթ

Հետազոտության գիտական նորույթը կայանում է նրանում, որ Հայաստանում առաջին անգամ մոլեկուլային մակարդակով ուսումնասիրվել է տեսակների և շրջանացված մշակովի սորտերից առանձնացված որոշ սորտ-պոպուլյացիաների գենոֆոնդը: Մշակվել են գենետիկական մարկերներ: Ընտրվել են ծնողական զույգեր՝ հետերոզիսի դրսևորմամբ:

Գործնական նշանակությունը

Հետազոտության արդյունքները հնարավորություն են տալիս ճակնդեղի վայրի ազգակիցների և պոպուլյացիոն սորտերի անձնագրավորմամբ ստեղծել ճակնդեղի հսկայական ելանյութ մարկերային սելեկցիայի համար, որը շատ արագ կապահովի հսկայական քանակությամբ նախասելեկցիոն ձևեր, իսկ հետագայում նաև նոր սորտեր և հիբրիդներ:

Ատենախոսության կառոցվածքը և ծավալը

Ներկայացված ատենախոսությունը բաղկացած է ներածությունից, հինգ գլուխներից, ընդհանուր եզրակացություններից, առաջարկություններից, օգտագործված գրականության ցանկից և հավելվածից: Այն պարունակում է 16 հաշվարկային աղյուսակներ, 3 գծապատկեր և 14 լուսանկար, աշխատանքի ընդհանուր ծավալը կազմում է 133 էջ, ներառյալ օգտագործված գրականության ցանկը, որը ընդգրկում է 126 անուն գիտական աղբյուր:

Ատենախոսության հիմնական բովանդակությունը

Առաջին գլխում հեղինակը մասնագիտական գրականության ուսումնասիրմամբ հիմնավորել է կատարված ուսումնասիրությունների արդյունքները:

Երկրորդ գլխում ատենախոսը ներկայացրել է հետազոտությունների մեթոդները և ուսումնասիրությունների պայմանները, որոնց օգնությամբ կատարվել է փորձարարական աշխատանքը: Պետք է նշել, որ աշխատանքները տարվել են մի քանի փուլերով՝

- Արշավախմբային հետազոտություններ և հավաքված նյութերի մշակում,
- Պոպուլյացիոն սորտերի ընտրություն և մորֆոլոգիական գնահատում,
- Նուշների գենետիկական գնահատում:

Ատենախոսության երրորդ գլխում ներկայացվել է ճակնդեղի վայրի տեսակների տարածվածությունը և ազրոկենսաբանական

առանձնահատկությունները: Առանձնացվել են ճակնդեղի երեք վայրի տեսակներ՝ *Beta lomatogona*, *Beta caroliflora*, *Beta macrorhiza*, որոնք տարբերվել են միայնցից մորֆոլոգիական հատկանիշներով՝ թփի բարձրությամբ, տերևների միջին երկարությամբ և լայնությամբ, տերևաթիթեղի երկարությամբ, արմատապտղի երկարությամբ, տրամագծով, զանգվածով, գույնով, 1000 կնձիկի կշռով:

Ատենախոսության չորորդ գլխում հեղինակը մանրամասն ներկայացրել է մշակովի և պոպուլյացիոն սորտերի կենսամորֆոլոգիական ցուցանիշները և ելել է այն եզրակացության, որ սեղանի ճակնդեղի Արամուսի, Աբովյանի և Էջմիածնի պոպուլյացիաները ձևավորվել են Եգիպտական տափակ, իսկ Ապարանի, Մարտունու, Վարդենիսի և Արթիկի պոպուլյացիաները՝ Բորդո 237 սորտերից: Շաքարի ճակնդեղի Հրազդանի և Արթիկի պոպուլյացիաները ձևավորվել են Բելոցերկովսկայա միասերմ սորտից:

Հետազոտված պոպուլյացիաներից սեղանի ճակնդեղի Էջմիածնի պոպուլյացիան հանդես է եկել որպես վաղահաս, իսկ Մարտունու պոպուլյացիան՝ որպես բերքատու, իսկ շաքարի և կերի ճակնդեղների սորտերին պատկանող պոպուլյացիաները տնտեսա-էկոլոգիական հատկանիշներով էականորեն չեն տարբերվել:

Ատենախոսության հինգերորդ գլխում հեղինակը ուսումնասիրել է ճակնդեղի վայրի տեսակների և մշակովի սորտապոպուլյացիաների գենետիկական արդյունքները և հանգել է այն եզրակացության, որ ճակնդեղի վայրի տեսակները և պոպուլյացիոն սորտերն առանձնանում են պոլիմորֆիզմի բարձր աստիճանով՝ 33,3-88,9 % : Պոլիմորֆ լոկուսների բաժինը տատանվում է 0,500-0,820-ի սահմաններում: Գենետիկական օրինաչափության գործակիցների համաձայն ճակնդեղի ուսումնասիրված վայրի տեսակները և պոպուլյացիոն սորտերի մեծամասնությունը բնութագրվում են որպես բազային կամ տիպիկ գենոֆոնդեր, հազվագյուտ ալելների նվազագույն քանակությամբ և հաճախականությամբ: Բացառություն է կազմում սեղանի ճակնդեղի Ապարանի պոպուլյացիան, որն առանձնանում է օրիգինալության բարձր աստիճանով: Ուսումնասիրված ցուցանիշները որպես ISSR ԴՆԹ-մարկերներ կարող են օգտագործվել ճակնդեղի սելեկցիոն աշխատանքներում՝ նոր սորտերի ստացման ժամանակ:

Ատենախոս S.Ալոյանը ամփոփելով 2011-2020թթ-ի դաշտային փորձարարական աշխատանքների և լաբորատոր հետազոտությունների արդյունքերը հանգել է արժեքավոր եզրակացությունների, որոնք շարադրված են 4 էջի վրա, կազմված 21 կետերից: Հեղինակը ներկայացրել է նաև մի շարք առաջարկություններ, որոնք կարելի է կիրառել ընտրասերման գործընթացներում՝ մարկերային սելեկցիան համադրելով դասական սելեկցիայի ցանկացած մեթոդի հետ:

Տաթևիկ Բաբկենի Ալոյանի ներկայացված ատենախոսությունը գիտաարտադրական կարևոր նշանակություն ունեցող հետաքրքիր աշխատանք է, կան բավականին օգտակար նորություններ, առաջարկություններ, սակայն հարկ ենք համարում նշել որոշ դիտողություններ.

Դիտողություններ ատենախոսության վերաբերյալ

1. Ատենախոսության երկրորդ գլխում (էջ 37), աղ.1-ում գրված է նյութի անվանումը՝ Տեմեդ: Հարկ է նշել, որ դա Տետրամեթիլէթիլենդիամին նյութի հապավումն է, որը գրվում է մեծատառերով (ՏԵՄԵԴ):
2. Նույն գլխում (էջ 38) նշված է, որ էլեկտրոֆորեզի արդյունքները վերլուծվել են նաև լուսանկարման միջոցով, սակայն ատենախոսության մեջ ֆորեգրամների լուսանկարները բացակայում են:
3. Ատենախոսը էջ 40 11-րդ կետում նշում է, որ փորձանոթները պետք է թողնել 1 րոպե՝ ամբողջ հեղուկը հեռացնելու նպատակով: Սակայն պետք է նշել, որ այդ գործողության նպատակն է ոչ թե ամբողջ հեղուկի հեռացնելը, այլ իզոպրոպիլային սպիրտի մնացորդների ցնդումը:
4. 40-41 էջերում ԴՆԹ-ի անջատման համար օգտագործվել են P1, P2, P3 բուֆերները: Սակայն նշված չեն օգտագործված բուֆերների անվանումները կամ դրանց բաղադրությունները:
5. էջ 41-ում նշված է, որ օգտագործվել են Hibind ՌՆԹ մինի-փորձանոթներ, իսկ 42 էջի 3-րդ կետում նշված է, որ օգտագործվել է Hibind ԴՆԹ մինի-փորձանոթներ: Հարց է առաջացել, թե որ տարբերակն է ճիշտ:

6. Ատենախոսության <<Ուսումնասիրության նյութը և մեթոդը>> գլխում նշված չէ, թե գենետիկական ուսումնասիրությունները որ թվականներին են կատարվել:
7. Ճիշտ կլիներ, որ պոպուլյացիոն սորտերի և վայրի տեսակների նկարագրությունը ներառել <<Ուսումնասիրության նյութը և մեթոդը>> գլխում:
8. Ատենախոսության երրորդ (էջ 58-59) և չորրորդ (էջ 74-75) գլուխներում նշված է, որ կատարվել են կենսաքիմիական ուսումնասիրություններ և որոշվել է չոր նյութերի, սպիտակուցների, շաքարների և վիտամին C-ի պարունակությունը: Սակայն ատենախոսության մեջ նշված չեն այս նյութերի որոշման մեթոդները:

Ե Ձ Ր Ա Կ Ա Ց ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն

Գնահատելով Տաթևվիկ Բաբկենի Ալոյանի ատենախոսական աշխատանքը, կարելի է եզրակացնել, որ ատենախոսությունում բարձրացված հարցերն արդիական են և լուսաբանված են անհրաժեշտ խորությամբ և համապատասխանում է ՀՀ ԲՈԿ-ի կանոնակարգի 22-րդ կետի պահանջներին: Ատենախոսությունն իրենից ներկայացնում է ավարտուն գիտական աշխատություն, որը կատարված է գիտական պատշաճ մակարդակով: Տպագրված 6 գիտական հոդվածները և ատենախոսության սեղմագիրը համապատասխանում է ատենախոսության բովանդակությանը և ընդգրկում է դրա հիմնական դրույթներն ու արդյունքները:

Ատենախոսությունը քննարկվել է ՀՀ էկոնոմիկայի նախարարության «Բանջարաբուստանային և տեխնիկական մշակաբույսերի գիտական կենտրոն» ՓԲԸ-ի Գիտական խորհրդի 2023թ.-ի դեկտեմբերի 20-ի թիվ 11 նիստում և արժանացել է դրական գնահատականի:

Բանջարաբուստանային և տեխնիկական մշակաբույսերի գիտական կենտրոնի
Գիտական խորհրդի նիստին մասնակցել են

	Ա.Ա.	Գիտական աստիճանը
1	Սարգսյան Գայանե	գյուղատնտեսական գիտ.դոկտոր
2	Ծերեթելի Իրինա	գյուղատնտեսական գիտ.դոկտոր
3	Թադևոսյան Լատրա	գյուղատնտեսական գիտ.թեկնածու
4	Բայայան Ռայա	գյուղատնտեսական գիտ.թեկնածու
5	Մարտիրոսյան Գայանե	կենսաբանական գիտ.թեկնածու
6	Վարդանյան Իրինա	կենսաբանական գիտ.թեկնածու
7	Ավագյան Ալվինա	կենսաբանական գիտ.թեկնածու
8	Փահլևանյան Արմենուհի	կենսաբանական գիտ.թեկնածու
9	Կիրակոսյան Գոհար	գյուղատնտեսական գիտ.թեկնածու
10	Հարությունյան Զառա	գյուղատնտեսական գիտ.թեկնածու

Տարեվիկ Բարկենի Ալոյանի «Հայաստանում տարածված ճակնդեղի (BETA L.) վայրի տեսակների և պոպուլյացիոն սորտերի գենետիկական բնութագիրը որպես սելեկցիոն ելանյութ»՝ թեմայով ատենախոսությունը համապատասխանում է ՀՀ ԲՈԿ-ի կողմից սահմանված թեկնածուական ատենախոսություններին ներկայացվող պահանջներին, ունի գիտաարտադրական կարևոր նշանակություն, իսկ ատենախոսության հեղինակն արժանի է կենսաբանական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի ներկայացված Զ.01.02 – “Բուսաբուծություն, խաղողագործություն, պտղաբուծություն և բույսերի պաշտպանություն” մասնագիտությամբ:

Գիտության գծով տնօրենի տեղակալ,
գյուղ զգիտ ղոկտոր

Ի.Ս.Ծերեթելի

Բույսերի կենսատեխնոլոգիայի,
ֆիտոպաթոլոգիայի և կենսաքիմիայի
լաբորատորիայի վարիչ, կենսագիտ. թեկնածու՝

Ի.Վ.Վարդանյան

Ի.Ս.Ծերեթելիի և Ի.Վ.Վարդանյանի
ստորագրությունները հաստատում են,
գիտ. քարտուղար, գյուղ.գիտ. թեկնածու՝

Լ.Ս.Թադևոսյան